

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

**«Особливості формування складової структури слова у
дошкільників із загальним недорозвитком мовлення»**

Виконала здобувачка 2 курсу групи соL1-M23z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
Спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія
Ангеліна СВІРІДА

Керівник:
Алла СІМКО,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензент:
Олег ОПАЛЮК,
кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Зміст

Вступ.....	3
Розділ І. Лінгвістичні та психолінгвістичні дослідження складоутворення та формування структури слова у дітей з нормотиповим та порушеним мовленням	
1.1. Склад, як лінгвістична сегментна одиниця.....	6
1.2. Психолого-педагогічна характеристика дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.....	15
1.3. Формування складової структури слова у дітей з нормотиповим та порушеним мовленням.....	25
Висновки до розділу.....	34
Розділ ІІ. Експериментальне вивчення сформованості складової структури слова у дітей із загальним недорозвитком мовлення та опис відповідної корекційно-розвивальної роботи	
2.1. Мета, завдання та організація констатувальної частини дослідження.....	37
2.2. Аналіз результатів констатувальної частини дослідження.....	47
2.3. Мета, завдання, принципи та напрямки роботи з формування структури слова у дітей із загальним недорозвитком мовлення дошкільного віку.....	58
Висновки до розділу.....	78
Висновки.....	83
Список використаних джерел.....	87

Вступ

Актуальність дослідження. Чисте, виразне і правильне мовлення – один з головних атрибутів гармонійного розвитку особистості. Дитина за допомогою мовлення органічно, легко і непомітно для себе пізнає навколишній світ, який містить багато нового, цікавого, де вона може висловити свої думки, бажання та вимоги. В наш час в дітей дошкільного віку діагностують дедалі більше порушень мовленнєвого розвитку, які перешкоджають і обмежують спілкування з оточуючими, провокують виникнення депривації.

У системі українського мовознавства фундаментальними основами якої є фонетика, лексика і граматика, становлення складової структури займає значне місце.

У дітей із загальним недорозвитком мовлення, порушені всі складові мовлення як процесу, а саме: звуковимова, лексика, граматика, зв'язне мовлення. Становлення складової будови слова протікає із труднощами та деформаціями, що інколи змінює слово до невпізнання. Подібні порушення набувають стійких проявів у структурі системного недорозвитку мовлення та входять до основних показників рівня його сформованості. Сказані слова, як лексичні одиниці видозмінюються дітьми на складовому рівні; це помилки, які у майбутньому вплинуть на розвиток граматичних категорій і навпаки правильне засвоєння дітьми складової будови слова надалі позитивно позначається на процесі шкільного навчання.

В наш час у розвитку логопедії відзначається помітний прогрес завдяки дослідженням суміжних наук, таких як психологія, лінгвістика, психолінгвістика, нейропсихологія, фізіологія та ін.; вивчені механізми становлення процесів складового оформлення слів дітьми в онтогенезі (Є. Соботович, Г. Кларк, В. Тарасун та ін.).

Механізми онтогенетичного розвитку опанування складовою структурою слів вивчалися А. Богуш, М. Вашуленко, С. Дорошенко, Н. Виноградовою,

Н. Гавриш, Т. Котик, К. Крутій, І. Лапшиною, Л. Паламар, Л. Шадріною та ін. Вивчення та корекція мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення дошкільного віку розглядалася логопедами:

Н. Гавриловою, С. Коноплястою, О. Ткач, І. Марченко, О. Мілевською, В. Петровою, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тищенко, В. Тарасун, Л. Трофименко та ін. У працях С. Коноплястої, В. Тарасун, Н. Чередніченко, І. Марченко, Ю. Рібцун обґрунтовано становлення складового образу слова у дітей з різними варіантами дизонтогенезу; виявлено та визначено деформацію у складових структурах та ритмічних малюнках слів; описано напрямки відповідної корекційно-розвиткової роботи.

Одним з основних завдань логопедичної роботи з дошкільниками із загальним недорозвитком мовлення, є поетапна корекція сприймання та відтворення складової структури слова. У структурі порушення мовлення деформована вимова складової будови слова носить стійкий характер і є провідним порушенням у симптомокомплексі ЗНМ. Завдяки ранній діагностиці та ефективній корекційній роботі з усунення недоліків складового оформлення слів, це порушення у дітей можна успішно коригувати.

Мета дослідження: вивчення стану оволодіння складовою будовою слів дітьми дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення та розробка відповідної корекційно-розвивальної роботи.

Об'єкт дослідження: оволодіння складовою структурою слів у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: особливості формування складової структури слова у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.

Гіпотеза дослідження: у дітей із загальним недорозвитком мовлення є порушення та труднощі в оволодінні складовою структурою слова, що потребує розробки та реалізації спеціальної корекційно-розвивальної роботи.

Відповідно до гіпотези та мети були поставлені **завдання дослідження:**

1. Проаналізувати літературні джерела та інтернет-ресурси з проблематики дослідження.
2. Дібрати відповідні методики для констатувальної частини експериментального дослідження.
3. Провести констатувальне дослідження та проаналізувати отримані результати.
4. Розробити та реалізувати методику корекційно-розвивальної роботи та умовно оцінити її ефективність.
5. Обґрунтувати та сформулювати висновки проведеної роботи.

Методи дослідження: вивчення та аналіз загальної та спеціальної літератури з проблематики дослідження; вивчення та аналіз різних апробованих методик корекційно-розвивального навчання; вивчення та аналіз медичної та психолого-педагогічної документації; констатувальний та формувальний експеримент; спостереження; бесіда; якісний аналіз експериментальних даних; математичної обробки даних; наукового узагальнення.

Елементи наукової новизни полягають в уточненні значення корекції та розвитку складової будови слів у дітей дошкільного віку в комплексному подоланні загального недорозвитку мовлення.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливостях використання розроблених практичних матеріалів у логопедичній практиці організації корекційно-розвивальної роботи з дошкільниками із загальним недорозвитком мовлення логопедами, вихователями, батьками дітей.

База дослідження: комунальний заклад «Заклад дошкільної освіти №18 Вінницької міської ради».

Структура кваліфікаційної роботи: робота складається із вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

Висновки

Одним з основних завдань логопедичної роботи з дошкільниками із загальним недорозвитком мовлення, є поетапна корекція сприймання та відтворення складової структури слова. У структурі порушення мовлення деформована вимова складової будови слова носить стійкий характер і є провідним порушенням у симптомокомплексі ЗНМ. Завдяки ранній діагностиці та ефективній корекційній роботі з усунення недоліків складового оформлення слів, це порушення у дітей можна успішно коригувати.

Аналіз літератури підтвердив необхідність подальшого вивчення поетапного становлення складової структури слова в дітей із ЗНМ дошкільного віку. Спотворення складової будови слова перешкоджатиме засвоєнню правильного мовленнєвого аналізу та синтезу, без якого неможливе повноцінне навчання, що високо вірогідно призведе до різних видів порушень читання і письма.

Мета констатувальної частини дослідження: вивчити сформованість складової структури слова та невербальних передумов її формування у дітей із ЗНМ дошкільного віку. Завдання дослідження:

1. Перевірити послідовне сприйняття ритму у вербальних та невербальних структурах.
2. Визначити рівень сформованості зорово-просторового орієнтування.
3. Уточнити можливість розуміння слів із різною складовою структурою.
4. Перевірити можливості дітей у самостійній вимові слів різної складової структури.

Організація дослідження. У діагностиці взяло участь дев'ять дітей віком від трьох років та семи місяців до чотирьох років та п'яти місяців. Ознайомчий аналіз із медичною документацією підтвердив наявність супутніх несприятливих

відхилень в анамнезі. Попереднє знайомство з логопедичною документацією дозволило детальніше вивчити особливості психофізичного розвитку дітей.

Через інтерпретацію отриманих даних були сформульовані наступні висновки:

1. Аналіз результатів сформованості складової структури слова в дітей дошкільного віку із першим рівнем недорозвитку мовлення показав, що дітям доступна передача структури односкладових і двоскладових слів, але із звуковими спотвореннями. Вимова трискладових слів або слів зі збігом приголосних у дітей викликає значні труднощі.

Діти набрали мінімальну кількість балів щодо невербальних передумов. Відображення ритмічних структур має пошуково-деформований і хаотичний характер. При обстеженні стану оптико-просторової орієнтації визначилися труднощі орієнтації на площині.

У всіх дітей цієї групи виявилася дезорієнтація у рухах, що відтворюються. Відзначається нездатність передачі простого ритму, що свідчить про несформованість просторових уявлень та ритмічної організації.

2. Дослідження відтворення складової структури слова дітьми з другим рівнем недорозвитку мовлення показало, що діти здатні вимовити односкладові та двоскладові слова, але із звукоскладовими деформаціями. При вимові слів зі збігом приголосних у різних позиціях оболонка слова, що передається, змінювалася (деформувалася). При обстеженні невербальних структур в дітей цієї групи зафіксовано наявність труднощів орієнтації у двовимірному просторі: незнання таких координат, як «праворуч» і «ліворуч». Такі напрямки, як «далеко-близько» та «високо-низько», у дітей недостатньо усвідомлені. Дослідження ритмічних компонентів показує можливість передачі простого ритму, при ускладненні завдання діти мають труднощі.

3. При аналізі результатів третьої групи дітей, в яких діагностовано третій рівень недорозвитку мовлення, виявлено порівняно кращі можливості у

правильній вимові слів різної складової будови. Правильне відображення утруднюється під час вимови слів з кількома збігами приголосних звуків.

Обстеження невербальних передумов формування мовлення в дітей із третім рівнем недорозвитку мовлення показало активність та ініціативність під час виконання завдань. Особливості орієнтації у двовимірному просторі показують, що діти безпомилково володіють такими координатами, як «далеко-близько» і «високо-низько», але такі поняття, як «праворуч» та «ліворуч» у дітей недостатньо диференційовані. Вдало відтворюють простий ритмічний малюнок (кількість елементів до 4) та є помилки у відтворенні ускладненого ритму, констатуємо наявність дисритмії у рухах.

За підсумками констатувального етапу дослідження розроблено напрямки диференційованого навчання з формування структури слова у дітей із загальним недорозвитком мовлення дошкільного віку з урахуванням відбору методів, засобів та онтогенетичних прийомів навчання. Мета – поліпшення якості у сприйманні та відтворенні складового образу слова в дітей дошкільного віку, підвищення мовленнєвих можливостей у відтворенні складової структури слова у дітей із різним рівнем недорозвитку мовлення.

У зв'язку з цим були поставлені завдання:

1. Розвиток зорово-просторової орієнтації та формування просторових уявлень.
2. Формування здатності розрізнення та відображення запропонованого ритму вербальних та невербальних структур.
3. Удосконалення моторних координацій пальців рук та артикуляційного праксису.
4. Розвиток фонематичного сприйняття.
5. Активізація імпресивного та експресивного словника.

6. Формування складової структури з послідовним розвитком сприйняття та відтворення голосних, приголосних звуків, складів та слів різної складової структури.

Індивідуальні заняття в роботі з формування складової та невербальної структури, оптико-просторових та темпо-ритмічних передумов, були побудовані з реалізацією словесних, наочних та практичних методів. У роботі з цих напрямів використовувалися традиційні прийоми; дії з предметами, що відображають реальну опосередкованість; відпрацювання голосних звуків та складів із застосуванням символіки, вимова складів та підстановка складів яких не вистачає у слові, повторення слів, розгляд та аналіз предметних ілюстрацій та маніпулятивні завдання з конструюванням, робота на фланелеграфі. Всі перераховані вище методи і прийоми цілеспрямовано впливають на становлення сприймання та відтворення складового образу слова та розвитку немовленнєвих процесів.

Корекційний вплив розподілено на етапи. Зміст етапів відображає взаємозв'язок між собою. Кожне заняття проводилося з домінуванням ігрової та предметно-практичної діяльності з урахуванням віку дітей. Рівень мовленнєвого розвитку дітей був основним орієнтиром під час вибору матеріалу та ігрових вправ.

Ефективно підключаються на етапі відпрацювання артикуляційних позицій ручні символи, пов'язані з кожним голосним звуком, що сприяє закріпленню позиції голосних звуків що запобігає їх заміні та пропускам. Відпрацьовуються різні типи складів і поступово формується їх злитна вимова, яка перетворює їх у слово. Матеріал, що правильно вимовляється, відпрацьовується у словах, словосполученнях і реченнях.

Список використаних джерел

1. Беденко Є.Р. Ознаки дислалії у дітей. Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: збірник наукових праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2014. – 276 с.
2. Березан О.І. Неврологічні основи логопедії: Навчальний посібник для студентів спеціальності 6.010100 – «Корекційна освіта» / О.І. Березан. – Полтава: Друкарня ПП Ткалич А.М. – 2008. – 92 с.
3. Бєлая А.Й. Подолання не різко вираженого загального недорозвитку мовлення в учнів молодших класів: Методичні рекомендації для вчителів-логопедів. – Хмельницький: ТУП, 2004. – 300 с.
4. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
5. Блінова Г.І. Альбом для обстеження мовлення у дитини. – К.: Благовіст, 2001. – 173 с.
6. Блінова Г.І. Подолання мовленнєвих вад дітей. – К.: Благовіст, 2005. – 125 с.
7. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / Богуш А.М., Гавриш Н.В. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
8. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Харків: «Ранок», 2011. – 176 с.
9. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О. Вишневський, О. Кобрій, М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
10. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 2001. – 280 с.
11. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого

взаємопонимання. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.

12. Гудзик І.П. Аудіювання українською мовою: Посібник. – К.: Педагогічна думка, 2003. – 144 с.

13. Довідник вчителя-логопеда / С.М. Лупінович. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 122 с.

14. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки мовлення. – Харків: ОВС, 2002. – 144 с.

15. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 296 с.

16. Дьомина І.Й. Розвиток мовлення дитини. – К.: Главник, 2004. – 96 с.

17. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.

18. Запорожец А.В. Избранные психологические труды: в 2-х т. – М.: Просвещение, 1986. – Т. 1. – 427 с.

19. Ілляшенко Т.Д., Стадненко Н.І. Аномальна дитина в школі: Навчально-методичний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – 120 с.

20. Індивідуалізація виховання дошкільника: Навч. посіб. Т.О. Піроженко, О.О. Вовчик-Блакитна. – К.: Наукова думка. – 2007. – 200 с.

21. Казачанська І.М. Подорож до лісової школи: корекційно-розвивальні арттерапевтичні заняття / І.М. Казачанська // Логопед – 2012. – № 7. – С. 23-27.

22. Каменєва-Замараєва Т.В., Рудяк Л.В., Тимошенко Л.М. Розмовник. Логопедичні завдання для роботи вихователя. – Х.: Вид. група «Основа», 2013. – 256 с.

23. Канарська М.В. Психотерапія в логопедичній практиці // Логопед. – 2013. – № 5. – С. 19-21.

24. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.

25. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М. Коваленко. – К.: Центр літератури, 2006. – 664 с.
26. Конопляста С.Ю., Сак Т.В. Логопсихологія. Навчальний посібник / за ред. М.К. Шеремет. – К.: Знання, 2010. – 293 с.
27. Конспект лекцій до дисципліни «Логоритміка» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, додаткової спеціальності 016 Логопедія. Одеса, 2021. 61 с.
28. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – 256 с.
29. Кудярьська Т.Р. Виховання та навчання дітей з мовними порушеннями в умовах модернізації освіти // Логопед. – 2011. – № 8. – С. 17-18.
30. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.
31. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1988. – 232 с.
32. Леонтьев А.Н. Психология общения. – М.: Тарту, 1988. – 358 с.
33. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти. – Одеса: ПНЦ АПН України, 2001. – 269 с.
34. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.
35. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
36. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
37. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
38. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. – К.: Райдуга, 1995. – 139 с.

39. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 104 с.

40. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.

41. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусишин, Л.И. Бартенева и др. – К.: Актуальна освіта, 1998. – 127 с.

42. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

43. Наумчук М.М., Наумчук В.І., Давиденко Л.М. Великий універсальний довідник «Я вчуся вчитися». – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 240 с.

44. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – 364 с.

45. Олійник Г.А. Виправлення недоліків звуковимови й мовлення в учнів: [Метод. посібник] / Г.А. Олійник, за ред. О. Давидова. – К.: Основа. – 1997. – 306 с.

46. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

47. Пінчук Ю.В. Мовленнєві вправи для виховання у дітей правильної вимови звуків Р, Р', Л, Л' / Ю.В. Пінчук, Л.Л. Циба. – К.: КНТ, 2007. – 215 с.

48. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 152 с.

49. Пічугіна Е.А. Мовні ігри в групі і на прогулянці // Вихователь ДНЗ. – 2008. – №6. – С. 52-54.
50. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні рекомендації) // Дефектологія, – 1998. – № 1. – С. 6-13.
51. Подолання логопедичних проблем учнів молодших класів / Т. Бишова, О. Кондратюк . – К.: Шкільний світ, 2006. – 73 с.
52. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.
53. Рібцун Ю.В. Віршики, картинки, звуки для забави і науки. Фонетико-фонематична компетентність дошкільника (у двох частинах): альбом для ігор-занять з дітьми 3-6 років. – Харків: Видавнича група «Основа», 2013. – 176 с.
54. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.
55. Рібцун Ю.В. Сходінками правильного мовлення: навч.-метод. посібник. – Тернопіль: Мандрівець, 2017. – 240 с.
56. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей 3-є видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. – 107 с.
57. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.
58. Соботович Е.Ф. Психолінгвистическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.
59. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

60. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.

61. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ: Просвіта, – 2004. – 263 с.

62. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: читання «з першого погляду» // Дефектологія. – 2000. – №4. – С 21-25.

63. Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип. 3.– К.: Актуальна освіта, 2006. – 148 с.

64. Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць: Вип. 4. – Київ: Актуальна освіта, 2007. – 164 с.

65. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.

66. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.

67. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.

68. Український дефектологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – К.: Милосердя України, 2001. – 212 с.

69. Федорович Л.О. Конспекти логоритмічних занять із дітьми дошкільного віку з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення / Л.О. Федорович, Я.О. Пищалка. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПІС»ЛТД. – 2009. – 288 с.

70. Хрестоматія по логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К. : КНТ, 2006. – 532 с.

71. Шеремет М.К., Ревуцька О.В. Логопедія (корекційна робота при дислаїї): Навчальний посібник. – К.: Голос. – 2009. – 244 с.